

АТЛЫҚ МЕТАФОРЛАРДЫҢ НАҚЫЛ-МАҚАЛЛАРДАҒЫ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИКАЛЫҚ СЫПАТЛАМАСЫ

СаймановаШ,С.

Аударматеориясы жәмемелияты
Кафедрасы

Нақыл-мақаллардың тилинде метафоралар атлық сөз шақаптары арқалы өнімлі қолланылады. Оларда метафоралық хызметтеги мысалларды таллап қарағанымызда, әсиресе, метафоралар хайўанат, жәнликлер, қус хәм т.б. атамалары арқалы аўыспалы мәни аңлатыўын көплеп ушыратамыз.

«Бота», «нар», «қошқар», «тулпар», «сүт», «қаймақ», «гүл», «шөл», «басы», «төбеси», «жипек», «тазы», «түлки» сыяқлы сөзлери арқалы метафоралар көркемлик мақсетлерде жумсалған: ққ. *Аяғы мақсақ тулпарман, Шаппаға арқам қозған; Хан –шаңарақ, халық –уўық; Жақсыныңсөзи - гүл, Жаманның сөзи – шөл; Таўдың төбесине қара, түбине қарама; Қойдың сүти қорғасын, Қойға миңген оң басын; Суўдың басы булақ болса, Аяғы қуяр теңизи; Көзи соқырдан, Кеўли соқыр жаман; Қыз-халықтың гүли, Қосық-саўықтың гүли; Аға-көпир, уни-кәпир; Қыз-патша, жигит-ўәзир; Жақсылыққа жақсылық, Хәр кисиниңисиди, Жаманлыққа жақсылық, Нар кисиниң исиди; Заманың түлки болса, Тазы болып шал; Жер – несиптиң киндиги, Билим – кәсиптиң дизгини; Мийнеттиң көзин тапқан, Бахыттың өзин табады; Ислеген тислейди; Қазаншының ерки бар, Қайдан қулақ шығарса; Өнерлиниң қолы алтын, Жаўшының сөзи алтын; Айна-айна емес, халық-айна; Қыялын бесеў еткен қатынның, Жейтуғыны кесеў болар; Мақтанба газ, өнериң аз.* Бул мысаллардағы «нар» сөзи туўра мәнисте күшине толған, 2-3 жастағы еркек түйе атамасы, ал «тана» сүзеўикқара мал, «тулпар» - жақсы жылқы түсиниклерин билдирип келген. Инглис тилиндеги нақыл-мақаллардың қурамында да қарақалпақ тилиндеги сыяқлы атлық метафоралар көплеп ушырасады. Олардан тийкарғы атлық сөзлер «perfume», «flower», «money», «weather sock», “success”:*унг. Beauty unaccompanied by virtue is as a flower without perfume; Beauty may have fair leaves, yet bitter fruit; Woman’s beauty, the forest echo, and rainbows, soon pass away; Beauty fades like a flower; Beauty is but a blossom; Charm is stronger than beauty; Health and cheerfulness make beauty: finery and cosmetics cost money; Beauty carries its dower in its face; A big tree attracts the woodsman’s ax; He that plants trees loves others besides himself; Great trees give more shade than fruit; Old trees are not to be bent; [4,1] Lover’s purses are tied with*

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplamı

cobwebs; A spider's cobweb isn't only its sleeping spring but also its food trap; First cobwebs, then chains; [5,1] Women are like wasps in their anger: A woman is a weather cock; Woman and wine, game and deceit make the wealth small, and wants great", "Success is never blamed".

Инглис тилиндеги атлық метафоралардың лексико-грамматикалық өзгешелиги метафора менен биргелесип келген басқа сөз шақаптары менен синтаксислик қатнасында екенлиги анықланды: Noun + Noun = metaphor; a/an adj. + Noun = metaphor, Noun + to be + Noun = metaphor.

Улыўма мусылманхалықларында, соның ишинде, қарақалпақ халқында ата-аналар өз перзентлерин еркелетиўде «бота», «қозым», «ылағым», «қошантайым», «қулыным» сыяқлығүй-хайўанларының балаларының атамалары менен атаў кең ушырасады. Инглис тилинде де зооним компонентли нақыл-мақаллар ушырасады, оларатлық метафора ўазыйпасын атқарады. Деген менен, олар «перзент»ти аңлатыў ушын қолланылмайды, олар «адам» концептин геўделентириўши атлық метафоралар болып есапланады: *A bird in mind is worth two in the bush; A goose quillis more dangerous than a lion's claw.*

Бул метафоралар нақыл-мақаллардың тилинде тек көркем сўўретлеў усылында қолланылып қоймастан, халқымыздың миллийлигинин аналитимиздеги тил ресурслары арқалы берилиў жолларынан да дерек береді.

Нақыл-мақаллардың тилинде метафоралардың аңлатылыўында «алтын», «гүмис», «жылан», «ғәзийне», «туяқ», «қулақ» хәмт.б. атамалары да стиллик жақтан шеберқолланылған: *Сөзсағасы – қулақ, Жолсағасы – туяқ, Суўсағасы – булақ; Анаменен бала, Гүлменен лала; Сөз – тияздың қабығы, Сөйлесең зыйныңашылар; Жыллы – жыллы сөйлесең, Жылан ининен шығар; Ытансыз адам – шәменсыз бүлбүл; Ата журттың топырағы да алтын; Болар журттың қариясы – гәзийне, Болмас журттың қариясы – әжзийне; Тамның да қулағы бар; Астың дәми дуз бенен, Адамның дәми сөз бенен; Түйениң үлкени көпирде таяқ жейди; Адам ойға тоймайды, Бөри қойға тоймайды; Улың сүт, ақлығың қаймақ; Қыз –көздің құрты; Кеўил-кеўилден суў ишер, Қамыс буўыннан суў ишер; Жақсының нуры шашылар, Жаманның нәпси ашылар; Атың жақсы болса, жолдың пырағы, Улың жақсы болса, кеўил шырағы; Жигитлик деген мәр текен, Ғаррылық деген дәр текен; Сөз байлығы тилде, Тил байлығы елде, Ел байлығы жерде; Жигиттиң төресі болса, Сөзиниң ширеси болар; Ердің сәни ел болар, Елдің сәни жер болар, Жердің сәни суў болар; Көзи көрмес, кеўил көрер; Елдің етегикең. Инг. All that glisters is not gold; All that glitters is not gold; Beauty provoketh thieves sooner than gold; Butter is gold in the*

ТИЛ НÁМ АWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplamı

morning, silver at noon, lead at night; Chains of gold are stronger than chains of iron; If it were not for the belly, the back might wear gold; Kill not the goose that laid the golden egg. Мысалларда булақ, ғазийне метафоралары арқалы тәбият кубылыслары адамзат психологиясы, түсиниклери менен тығыз байланыслылығыда нәзерде тутылады. Изертленип атырған тил хәм мәдениятлардағы бул тил бирликлери, «алтын», «гүмис», «жылан», «ғазийне», «туяқ», «қулақ», нақыл-мақаллар курамында атлық метафора сыпатында қолланылады, олардың коннотациялық мәниси сол бирликлердиң денотант мәнилердиң мифологиялық характеристикасы менен тығыз байланыслы екени анықланды. Нақыл-мақаллардың тилинде айырым абстракт хәм көбинесе, конкрет атлықлар метафоралық хызметте жумсалады, олар қарақалпақ тилинде атлық+атлық типине ийе, сондай-ақ инглис тилиндеги мысаллардада атлық метафоралардың курамы Noun + Noun, adj. + Noun, Noun + to be + Noun екенлиги белгиленди.

Жуўмақлап айтқанда, метафоралардың нақыл-мақаллардағы роли айрықша. Нақыл-мақаллар тилинде қолланылған метафоралар пикирди елде анық, дәл жеткерип бериў функциясын атқарады. Халықтың хасыл дөретпелери курамында келген метафоралардың көпшиликке қарата айтылған дидактикалық ой-пикирлери ықшам түрде көркемлеп жеткерилип бериледи. Өз нәўбетинде, нақыллар курамалы пикирлерди эпийайы хәм ықшам тәризде жеткерий ушын, көбинесе, метафора хәм көркем тил куралларынан пайдаланады. Нақыл-мақаллардың көпшилигинде еки түрли мәниге ийе болып, оларда эпийайы сөзлер терең символикалық мәниге ийе. Нақыл-мақаллардың лексикалық курамы минимум дәрежеде аз санда болып, олар хәр түрли курамалы мазмун-мәнисти аңлатады. Функционал ұазыйпасы тәрeпинен белгили әмелий ахмийетке ейе болып есапланады.

Библиография:

1. Арутюнова Н Д. Метафора и дискурс //Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. — М.: Прогресс, 1990. — с. 5—31.
2. Қарақалпақ фольклоры. Т.88-100. –Нөкис: «Илим». -2015.
3. Қарақалпақтилиниңтүсиндирмесөзлиги. –Нөкис: «Қарақалпақстан» баспасы. -1982
4. <https://www.special-dictionary.com/proverbs/keywords/cobweb/>
5. https://proverbicals.com/tree-proverbs#google_vignette